

ქრისტიანული ძეგლების კვლევის საკითხისათვის ჩაქვისწყლის ხეობაში
For the Issue of Research of Christian Monuments in Chakvistkali Valley

ნარგიზ სურმანიძე

სსიპ აჭარის მუზეუმი,

ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის

მეცნიერ-თანამშრომელი,

ისტორიის აკადემიური დოქტორი

Nargiz Surmanidze

LEPL AJARA MUSEUM,

The Batumi Archaeological Museum,

Academic Doctor of History

DOI: <https://doi.org/10.52340/wbam.2023.06>

აბსტრაქტი: ჩაქვისწყლის ხეობაში (სოფლები: გორგაძეები, ხალა, ჩაქვისთავი, ზედა აჩყვა, ჩაისუბანი) არაერთი ეკლესიის ნანგრევია შემორჩენილი. ძეგლები არქეოლოგიურად შეუსწავლელია. მიუხედავად ამისა არ გამოვრიცხავთ, რომ მათი ერთი ნაწილი აგებული ყოფილიყო პეტრას საეპისკოპოსოს არსებობის (VI-IX სს) ხანაში და მასზე ვრცელდებოდა ამ საეპისკოპოსოს უირისდიქცია.

ჩაქვისწყლის ხეობაში ქრისტიანული საკულტო ნაგებობების ნაშთების გარდა გვხვდება ტოპონიმები რითაც ადგილობრივმა მოსახლეობამ შემოინახა ქრისტიანული კულტურის ელემენტები ოსმალთა ბატონობის ხანაში.

ოსმალთა ბატონობის დროს შექმნილი მძიმე მდომარეობის მიუხედავად ხეობის მოსახლეობა დიდხანს ქრისტიანობდა. XVII-XVIII სს სოფ. ჩაქვისთავში არსებობდა იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ყმა-მამულები, რომელმაც საზღვარგარეთ ქართველთა კუთვნილი წმინდა ადგილების ფინანსური მხარდაჭერის საქმეში თავისი წვლილი შეიტანა.

საკვანძო სიტყვები: ჩაქვისწყლის ხეობა, პეტრას საეპისკოპოსო, გორგაძეების ქვაჯვარი, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ყმა-მამულები

Abstract: In the Chakvistkali valley (villages: Gorgadzeebi, Khala, Chakvistavi, Zeda Achkva, Chaysubani) the ruins of many churches have been preserved. The monuments have not been studied archaeologically. However, we don't exclude that the construction of one part of them is associated with the period of the existence of the episcopate of Petra (6th-9th centuries). If we take into account the fact that in the north it borders Petra-Tsikhisdziri, and episcopal jurisdiction extended to the south of Lazeti, then, naturally, the church life of this part of the coastal zone of Ajara could not remain outside the episcopal flock of Petra.

In addition to the remains of Christian religious buildings, there are found toponyms in the Chakvistkali valley, which indicates that the local population preserved elements of Christian culture during the Ottoman rule.

In the 17th and 18th centuries, in the village Chakvistavi there were estates of the Monastery of Cross of Jerusalem, which contributed to the financial support of the holy places that belonged to Georgians abroad.

Key words: Chakvistaskali valley, stone-cross of the village Gorgadzeebi, estates of the Monastery of Cross of Jerusalem

ჩაქვისწყლის ხეობა (ქობულეთის მუნიციპალიტეტი) მდიდარია მატერიალური კულტურის ძეგლებით, რომელთა შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა ქრისტიანული საკულტო ნაგებობები. მათი დიდი ნაწილი, ჟამთა სიავიდან გამომდინარე, ნანგრევებად არის ქცეული, ნაწილი კი - საერთოდ გამქრალია, ან კიდევ, ინფორმაცია მოსახლეობის მეხსიერებასა და ტოპონიმებშია დალექილი.

ნაეკლესიარების შესწავლის მიზნით ჩაქვისწყლის ხეობაში არქეოლოგიური გათხრები ჯერ არ ჩატარებულა. აჭარის მუზეუმის, ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმის ხელნაწერ ფონდში ინახება მუზეუმის თანამშრომლების მიერ სადაზვერვო ექსპედიციების დროს (XX საუკუნის 50-60-იანი წლები) შეგროვებული ცნობები, რომლებიც ეხება ხეობის სოფლებში შემორჩენილ ნაეკლესიარებს. საფონდო მასალაზე დაყრდნობით ჩვენც მოგვეცა შესაძლებლობა გადაგვემოწმებინა მონაცემები და დაგვეფიქსირებინა ზოგიერთი ძეგლის თანამედროვე მდგომარეობა. გარდა ამისა, ადგილობრივ მცხოვრებთა მითითებით აღმოჩნდა ახალი ძეგლებიც.

სოფ. გორგაძეებში, ჯ. გორგილადის საკარმიდამო ნაკვეთში (ადგილის ტოპონიმი ქილისა), მდებარეობს ნაეკლესიარი. შემორჩენილია ჩრდილო-აღმოსავლეთ კედლის (აფსიდის) მცირე მონაკვეთი. სამხრეთ-დასავლეთით კარგად იხაზება დარბაზული ეკლესიის გეგმა. შემორჩენილი კედელი ფლეთილი ქვებითაა ნაგები. ნაეკლესიარის ირგვლივ მიმობნეულია სამშენებლო ქვები (მათ შორის, ბაზისის). ყურადღებას იქცევს ერთი კვადრი (სურ. 1), რომლის ერთ მხარეს ფონის კვეთის მეთოდით გამოყვანილია ორი ტოლმკვლავებიანი ჯვარი, ხოლო მეორე მხარეს ცენტრში ჩაკვეთილი ნახევარწრიული მოყვანილობის მონაკვეთი სხვა საგნის ჩასასმელ ბუდეს წააგავს. სიგრძივი ჭრილის შუა ნაწილში ორი ოთხკუთა ფოსოა ამოჭრილი. შესაძლოა მასში ქვის სვეტები იდგმებოდა. ჯ. გორგილადის გადმოცემით ნაეკლესიარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კედლის გასწვრივ გზის გაყვანის დროს აღმოჩნდა ადამიანის ძვლები. როგორც ჩანს ეკლესიის ეზო სამაროვანად იყო გამოყენებული.

სოფელ გორგაძეებში, გორგაძეებისა და ზედა აჭყვის გამყოფ ქედზე, მეორე ეკლესიაც ყოფილა აგებული. ამ ადგილიდან კარგად მოჩანს მთელი ჩაქვისწყლის ხეობა. შესაძლებელია სტრატეგიული მდებარეობა ეკლესიას საფორტიფიკაციო-სასიგნალო ფუნქციასაც მატებდა.

საცხოვრებელი სახლის აშენების დროს ნაეკლესიარი მთლიანად განადგურებულა. ამჟამად მის მიმდებარე ტერიტორიაზე მხოლოდ მიწაში ჩადგმული ქვევრების ნაშთებია შემორჩენილი. ქვევრები დაუზიანებია გზის გაყვანის დროს წარმოებულ სამუშაოებს. განადგურებას გადაურჩა ქვაჯვარი, რომელიც აჭარის მუზეუმის, ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმშია დაცული. იგი წარმოადგენს კონტურების მიხედვით გამოჭრილ უბაზისო ქვის ჯვარს, რომელზეც წინა მხარეს, ჯვრის მკვლავების გადაკვეთაზე, ფონის კვეთის ტექნიკით გამოყვანილია ნახევარკალისებრი მოყვანილობის ბაზისზე აღმართული პატარა ზომის რელიეფური ჯვარი

(სურ. 2). ვფიქრობთ, რომ სოფელ გორგაძეების ქვაჯვარა ეკლესიასთან ახლოს უნდა ყოფილიყო აღმართული.

კონტურის მიხედვით გამოჭრილ ქვის ჯვრებს სტელების კატეგორიას მიაკუთვნებენ. მათი დანიშნულების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგვაროვანი მოსაზრებაა გამოთქმული. თვლიან, რომ ისინი წარმოადგენენ საკულტო, მემორიალური და საკუთრების უფლების მქონე იურიდიული ხასიათის ძეგლებს, რომლის გვერდით აღიარებულია მათი თავდაპირველი სალოცავი დანიშნულება (ცისკარიშვილი, 1959:72; ბერძენიშვილი, 1966:164; ბერძენიშვილი, 1976:115).

მელიქსეთ-ბეგი მიიჩნევდა, რომ საქართველოში ბაზისიანი ჯვრები თაყვანსაცემი ჯვრებია, ხოლო უბაზისო - საზღვრების ნიშნები (მელიქსეთ-ბეგი, 1924:80). ქვაჯვარების მელიქსეთ-ბეგისეული დაყოფის საფუძველს ვერ ხედავს მეცნიერთა ნაწილი (ცისკარიშვილი, 1959:82; თოფურია, 1943:59-60). დ. ბერძენიშვილი ფიქრობდა, რომ სალოცავად აღმართული ჯვარი უმრავლეს შემთხვევაში მიწის საკუთრების ნიშანიც იყო და ქრისტიანობის პირველ ხანებში საეკლესიო-სამონასტრო მიწათმფლობელობისაც - „ხატის მამულების“ წარმოშობასთან არის დაკავშირებული. ჯვრების აღმართვის შემდეგ მათ სიახლოვეს ეკლესიებიც შენდებოდა (ბერძენიშვილი, 1966:157, 164; ბერძენიშვილი, 1976:115). საქართველოში ცალკე მდგომი ქვაჯვარები გვხვდება ზრბეთის ხეობაში, ორბეთის გზაზე. აქ ერთი კილომეტრის მოშორებით არის ციხისა და ეკლესიის ნანგრევები, ხოლო გუდარეხის ხევში, სოფ. ღორისთავთან ქვაჯვარა დგას ეკლესიიდან ორი მეტრში (ციციშვილი, 1985:11-13). ქვაჯვარების აღმართვა მეზობელ ქვეყნებშიცაა დადასტურებული (ჩუბინაშვილი, 1936:211-212).

საქართველოში ჯვრის აღმართვის ტრადიცია ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას უკავშირდება. ქართლის ცხოვრების მიხედვით მტკვარში პირველი საყოველთაო ნათლობის შემდეგ, წმ. ნინომ და მირიან მეფემ თხოთის მთაზე, უჯარმასა და მცხეთაში ხის ჯვრები აღმართეს (ქცა, 1955:112). მცხეთის პატიოსანი ჯვარი გოლგოთას ჯვრის ხატებად გადაიქცა (წმ.იოანე დამასკელი, 2002:432; დადიანი, კვაჭატაძე, ხუნდაძე, 2017:55).

V საუკუნიდან იწყება ჯვრიანი ქვების (სტელების) აღმართვაც (მაჩაბელი, 2008:8). ქვაჯვარებს სალოცავი დანიშნულება ჰქონდა და ეკლესიის მაგივრობასაც სწევდა. ქრისტიანული სიწმინდის იდეური შინაარსი არ გამორიცხავს, რომ აქაც, ისევე როგორც იერუსალიმში უფლის ჯვართან ტარდებოდა ღვთისმსახურება (მაგ. ნათლობა) (Чубинашвили, 1978:8, 10; დადიანი, კვაჭატაძე, ხუნდაძე, 2017:58).

ნაეკლესიარის ნანგრევებს მივაკვლიეთ სოფ. ზედა აჭყვაში მ. ჩხაიძის საკარმიდამო ნაკვეთში, სკოლასთან ახლოს, საიდანაც კარგად მოჩანს ხეობის ვრცელი მონაკვეთი. ეკლესია საძირკვლამდე დანგრეული და ხეებითაა გადაფარული. ხეებს შორის კარგად შეინიშნება ფლეთილი ქვებითა და კირის დულაბით ნაგები კედლის ფრაგმენტები.

ზემოთ აღნიშნული ძეგლების გარდა ჩაქვისწყლის ხეობაში საყდარ-ეკლესიების ნანგრევები გვხვდება სოფ. ჩაქვისთავშიც (აფხაზავა, კახიძე, კალანდაძე, 1980:30). აღ. ქათამაძე საექსპედიციო დღიურში ასახელებს გორჯელაძეების, ლამპარაძეებისა და კონცელიძეების ნასაყდრალს (ქათამაძე, 1961:10). ლამპარაძეების ნასაყდრალზე დღემდეა შემორჩენილი ქვის საძირკველი, ქვით შემოყორილი ადგილები და ქვევრის ნაშთები. კონცელიძეების ნასაყდრალზე კი გადარჩენილია მარანი და საწნახელის ქვა. დასახლების ფორმა, რელიეფი და კლიმატური პირობები ხშირად

მოითხოვდა ცალკეულ უბნებში (მეჰელეებში) მცირე სალოცავების მშენებლობას. ამიტომაც ერთ სოფელში რამდენიმე ეკლესიის არსებობა ჩვენი სინამდვილისათვის უცხო არაა.

ჩაქვისწყლის ხეობაში შემორჩენილი ნაეკლესიარები არქეოლოგიურად შეუსწავლელია. ამ ეტაპზე არსებული მონაცემები არ გვაძლევს ძეგლების დათარიღების შესაძლებლობას. მიუხედავად ამისა, არ გამოვრიცხავთ, რომ მათი ერთი ნაწილის მშენებლობა პეტრას საეპისკოპოსოს არსებობის (VI-IX სს) ხანას უკავშირდებოდეს. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ხეობას ჩრდილოეთით ესაზღვრება პეტრა-ციხისძირი (დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთ ადმინისტრაციული ცენტრი), საეპისკოპოსოს იურისდიქცია კი ლაზეთის სამხრეთით ვრცელდებოდა (დიასამიძე, 2009:59-85; კახიძე, ხალვაში, 2009:114), ბუნებრივია, აჭარის ზღვისპირა ზოლის ამ მონაკვეთის საეკლესიო ცხოვრება ვერ დარჩებოდა პეტრას საეპისკოპოსოს სამწყსოს გარეთ.

შემდგომ პერიოდში საქართველოს ერთიანი მონარქიის შეიქმნას, აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ეკლესიების მცხეთის საკათალიკოსოს გარშემო გაერთიანებას თან სდევდა გარკვეული ცვლილებები. ამ დროს გაუქმდა პეტრას საეპისკოპოსო და დაწინაურდა ხინოწმინდა. საფიქრებელია, რომ ჩაქვისწყლის ხეობის ეკლესიები ამ უკანასკნელს დაექვემდებარა. ზემოთ აღნიშნულ საკითხებს მომავალში ნათელს მოჰფენს არქეოლოგიური გათხრები.

აჭარაში ქრისტიანული რელიგია განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა ოსმალთა ბატონობის დროს. საარქივო მასალებზე დაყრდნობით ირკვევა, რომ აჭარა 1561 წლიდან უკვე ოსმალეთის იმპერიის შემადგენელი ნაწილი ხდება. დამყარდა დამპყრობთა ადმინისტრაციული მმართველობა (შაშიკაძე, 2002:149). მიუხედავად ამისა, აჭაური მოსახლეობა დიდხანს ქრისტიანობდა. უფრო მეტიც, ფინანსურად ეხმარებოდა საზღვარგარეთ არსებულ ქართულ ქრისტიანულ ცენტრებს. ამ ისტორიულ პროცესში ჩაქვისწყლის ხეობიდან სოფ. ჩაქვისთავიც იყო ჩართული.

გიორგი მესამე გურიელის (1664-1668 წწ) მიერ ჯვრის მონასტრის მამა ზაბილონისადმი მიცემულ ფიცის წიგნში სოფელი ჩაქვისთავი მოიხსენიება „საჯვარისმამო საქონებელით“. გურიის მთავარი ჯვრის მონასტერსა და ქრისტეს საფლავს ყმა-მამულებს სწირავს: „ჩაქთავს ორი კულამლი კაცი საჯვარისმამო დათულა გორგილაძე და გიორგი და მეორე კულამლი ჩიტაიშვილი ბააკა“ (სიხარულიძე, 1959:96).

ცნობილია, რომ XVII საუკუნის დასაწყისში, სამხრეთ საქართველოში, „ქობულეთის ქვეყანაში“, ცენტრით ჩაიხედენა ჩამოყალიბდა იერუსალიმის ქართული კოლონიის ფილიალი (სამეურნეო-იდეოლოგიური განშტოება), რომელმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა უცხოეთში ქართველთა კუთვნილი წმინდა ადგილების ეკონომიკურ-ფინანსური მხარდაჭერის საქმეში (ქათამაძე, 2002:19-24; ქათამაძე, 2009:289). გურიის მთავრები, რომლებიც იერუსალიმისა და სრულიად საქართველოს პატრიარქ დოსითეოსის მიერ ქართული ეკლესია-მონასტრების ვალების დასაფარავად გაშლილ მოძრაობას გვერდით დაუდგნენ, ცდილობდნენ დაეცვათ იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის კუთვნილი ყმა-მამულები. მიუხედავად ამისა, ისევე, როგორც სხვაგან, სოფ. ჩაქვისთავშიც ადგილი ჰქონდა მათ დაკარგვას, დახსნასა და ხელახალ შეწირვას (ქათამაძე, 2009:289-295).

გურიის მთავრების მხრიდან შექმნილი პრობლემების გამო ოსმალეთის ხელისუფლებას დაპყრობილი რეგიონების შენარჩუნებისათვის დიდი ძალისხმევა დაჭირდა. ადგილობრივ დიდგვაროვნებს, გულის მოგებისა და გადაბირების მიზნით, გარკვეულ პრივილეგიებს

ანიჭებდნენ. ალა-ბეგებს ისინი შესაბამისი ფირმანით ურიგებდნენ საგამგებლო ტერიტორიებს და შენარჩუნებაშიც კი ეხმარებოდნენ. ჩანს, რომ ბათუმი და მისი შემოგარენი ადგილობრივი ალა-ბეგებისა და გურიელების დავის საგანი იყო, რის გამოც ეს კუთხე ხშირად ხელიდან ხელში გადადიოდა. ამის ნათელი დადასტურებაა 1718 წლის სულთან მაჰმუდის მიერ ახმედ და მუსტაფა სანჯაყ ბეგისადმი მიცემული ფირმანი, სადაც ნათქვამია რომ „სანჯაყი და ნაჰიე ბათუმი, ანარია, ყოროლისთავი, ..., თევზის სარეწი ბაჟები, ..., სანჯაყ ბეგთა საგვარეულო სარჩო იყო. სოფლებიდან ზოგიერთი დავთარში შეტანილი არ ყოფილა, რადგან მხარეს დაეუფლა მელიქლერი გურიელი (საუბარია მამია გურიელზე), რომელმაც ჩამოართვა თქვენს წინაპრებს ესენი და არ გაძლევდათ ნებას გესარგებლათ მათი შემოსავლით. თქვენის საჩივრის გამო ხალილ ფაშამ აწარმოა გამოკვლევა და აღმოჩნდა, რომ აღნიშნული სოფლები იმყოფებოდნენ თქვენს მფლობელობაში და, რომ, სახელდობრ, ძველი და ახალი სიმაგრეები - ბათუმი, **ჩაქვისთავი**, გონია და ხერთვისი შეტანილი არ იყო დავთარში... ამჟამად, ეს სოფლებიც შეუერთდა თქვენს სამფლობელოს სხვა სოფლებთან ერთად... (Бакрадзе, 1889:13-14; სურმანიძე, 2009:15-16).

ბუნებრივია, გამაჰმადიანებული თავადები მათდამი დაქვემდებარებულ მხარეებში ქრისტეს ღვთისმსახურებასა და ყმა-მამულების იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის საკუთრებაში ყოფნას არ დაუშვებდნენ. XVIII საუკუნის შუა ხანებისათვის, კერძოდ, 1739 წელს მამია გურიელის მიერ ჯვრის მონასტრის მამა გერასიმესადმი მიცემული საფიცრის წიგნის მიხედვით სოფ. ჩაქვისთავი კვლავ მოიხსენიება „საჯვარისმამო საქონებით“(ქათამაძე, 2002:19-24), მაგრამ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ამ კუთხეს ოსმალები სრულად ფლობენ.

დამპყრობლებმა დაიწყეს ქრისტიანობის დევნა, შეწყდა ღვთისმსახურება, ჩამოიშალა და დაზიანდა ეკლესიები, ბევრი მათგანი საერთოდ გაქრა. სამაგიეროდ გამრავლდა მეჩეთები და მათთან არსებული მაჰმადიანური სასულიერო სკოლები (მედრესეები), სადაც დაპყრობილი რეგიონის მოსახლეობას მათთვის გაუგებარ ენაზე (თურქულად და არაბულად) ასწავლიდნენ მაჰმადის სჯულს (ახვლედიანი, 1943:130-132) და აიძულებდნენ რელიგიური წესების შესრულებას (ბაქრაძე, 1987:73). ჩაქვისწყლის ხეობაში მსგავსი დაწესებულებები აგებული იყო სოფლებში: ჩაქვისთავი, ხალა, ჩაისუბანი (დიდიჯამე) (ახვლედიანი-კირისიროლი, 1944:122-124).

თავს მოხვეული რელიგიის (ისლამი) მიუხედავად მოსახლეობამ შემოინახა ქრისტიანული კულტურის ელემენტები. ჩაქვისწყლის ხეობაში ისტორიული რეალობა თავს იჩენს ტოპონიმებში, რომლებიც მიეკუთვნება ეკლესიონიმთა რიგს.

ქრისტიანულ საკულტო ნაგებობებს უკავშირდება ტოპონიმები - შუამთის მონასტერი, მონასტრის წყალი (სოფ.ჩაისუბანი). სახელწოდებები ნასაყდრალი, საყდარი (სოფ. ჩაისუბანი, ჩაქვისთავი) პატარა სამლოცველოების არსებობაზე მიუთითებს. ტერმინი ქართულ-ზანური ენობრივი ერთობის (ძვ.წ. II ათასწლეული) პერიოდიდან მომდინარებს და განსაკუთრებული დანიშნულების სახლს აღნიშნავდა, სადაც სრულდებოდა ღვთისმსახურება. დამკვიდრებული ტრადიციის გავლენით ქრისტიანობის გავრცელების პირველ ეტაპზე ქრისტიანულ საკულტო შენობებს ეწოდა საყუდარი//საყდარი.

ოსმალთა გაბატონობისა და თურქული ენის გავრცელების შედეგად ზოგიერთი სახელი ითარგმნა. მსგავსი სურათი გვხვდება ეკლესიის აღმნიშვნელ ტოპონიმებთან მიმართებაშიც. მაგ. ქილისა (გორგაძეები).

ქრისტეს ცხოვრებასთან დაკავშირებული იერუსალიმური ტოპონიმებიდან ყურადღებას იქცევს სოფელ ჩაქვისთავში მდებარე მთა - **ბეთლემი** (ჯიქია, 1958:190). ისტორიოგრაფიაში ასეთივე

სახელის მთა მოხსენიებულია ქედის მუნიციპალიტეტის სოფელებში აგარასა და ზესოფელში (ფუტკარაძე, ქათამაძე, 2012:140; მიქელაძე, 2013:74). გადმოცემით აქ განდგომილი ბერები მოღვაწეობდნენ და კლდეში გამოკვეთილ კელიებში ცხოვრობდნენ. აჭარის ამ კუთხის ფიზიკურ-გეოგრაფიული მონაცემების მიხედვით უნდა აღინიშნოს, რომ სამივე შემთხვევაში ერთი და იგივე მთაზეა საუბარი, რომელიც ჩაქვისწყლის ხეობისა და ქედის მუნიციპალიტეტის სოფლების, ხეობების გამყოფი მთათა სისტემის ნაწილია (სურმანიძე, 2009:87). მსგავსი სახელწოდებები საქართველოს არაერთ კუთხეშია (ქვებისა და მონასტერის სახელი მცინვარის კალთებზე, მღვიმე მცხეთაში, სოფელი სენაკის რაიონში) დადასტურებული. მიჩნეულია პალესტინური წარმომავლობისად (ებრაული ბეთ ლეხემ „სახლი პურისა“ იმ ადგილს ეწოდება, სადაც ქრისტე იშვა) და თვლიან, რომ ამ შორეული კუთხიდან მიგრირების პროცესებს უნდა ასახავდეს (ჯიქია, 1958:190; ცხადაია, 2005:81-82).

საქართველოში ქრისტიანობის დამკვიდრებას თან ახლდა ქრისტეს დაბადებასთან, მოღვაწეობასა და წამებასთან დაკავშირებული გეოგრაფიული სახელების გავრცელება, რაც ბუნებრივი პროცესია. ჩაქვისწყლის ხეობაში გეოგრაფიული სახელის ბეთლემის გარდა მიგრირებულად შეიძლება მივიჩნიოთ სოფ. ჩაისუბანში, მდინარე მეჩხერისწყლის მარჯვენა მხარეს მდებარე ერთ-ერთი ადგილის სახელი - **გასამანია//გეთსამანიაც**.

იერუსალიმურ სიწმინდეებთან არის დაკავშირებული ტოპონიმი - **ხატიმამული** (ტყე ხალაში), **ჯვრის მთა** (ჩაქვი-მახინჯაურის ქედზე). ქრისტიან წმინდანთან (წმ.გიორგი) აკავშირებენ სოფლის სახელწოდებას - **გორგამეები** (გორგილაძეები) (ფუტკარაძე, ქათამაძე, 2012:141; მიქელაძე, 2013:75).

ჩანს, რომ ჩაქვისწყლის ხეობას ადრეული შუასაუკუნეებიდან ინტენსიური ურთიერთობა აქვს ქრისტიანულ სამყაროსთან (ბიზანტიასთან, იერუსალიმთან) და ჩართულია იმ ისტორიულ პროცესებში, რომელიც ქრისტიანობის გავრცელებას, განმტკიცებასა და დაცვას ისახავდა მიზნად.

გამოყენებული ლიტერატურა

- აფხაზაფა ტ., კახიძე ა., კალანდაძე შ., ქობულეთის რაიონის კულტურის ძეგლები (მეგზური), ბათუმი, 1980
- ახვლედიანი-კირისიროლი ხ., ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან (მე-16-19 საუკუნეები), ბათუმი, 1943
- ახვლედიანი ხ., ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, ბათუმი, 1978
- ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათუმი, 1987
- ბერძენიშვილი დ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1966
- ბერძენიშვილი დ., ორი ქვაჯვარის ბაზისი ქვემო ქართლიდან. - ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976, გვ.108-111
- დადიანი თ., კვაჭატაძე ე., ხუნდაძე თ, შუა საუკუნეების ქართული ქანდაკება, თბ., 2017
- დასამიძე ბ., ქრისტიანობა აჭარაში. - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, II, 2009:59-85
- იაშვილი ვ., აჭარა ოსმალთა ბატონობის პერიოდში, ბათუმი, 1948
- კახიძე ა., ხალვაში მ., ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება. - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, II, ბათუმი, 2009, გვ. 98-114
- მაჩაბელი კ., ადრეული შუა საუკუნეების ქართული ქვაჯვარები, თბ., 2008
- მიქელაძე ნ., ტოპონიმიკური თქმულება-გადმოცემები აჭარაში (სადოქტორო ნაშრომი), 2013
- მელიქსეთ-ბეგი, მანგლისის რაიონი ისტორიულ-არქეოლოგიური თვალსაზრისით. - ახალი სკოლისაკენ, №2-3, თბ., 1924
- სიხარულიძე ი., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკა, I, ბათუმი, 1957
- სურმანიძე ნ., ჩაქვისწყლის ხეობა (ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევა), (სადოქტორო ნაშრომი), ბათუმი, 2009
- თოფურია ვ., ქვაჯვარანი საქართველოში. - მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, IV, თბ., 1943
- ფუტკარაძე თ., ქათამაძე ც., ქრისტიანულ ღვთისმსახურებასთან დაკავშირებული ტოპონიმები აჭარაში. - სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია), საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, II, თბ., 2012 გვ. 139-145
- ქათამაძე ალ., კომპლექსური ექსპედიციის მასალები ჩაქვის ხეობაში 1961 წელს, აჭარის მუზეუმის - ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმის ხელნაწერი ფონდი №513
- ქათამაძე ც., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ურთიერთობა იერუსალიმთან (XVI-XVIII სს), ავტორეფერატი, თბ., 2002
- ქათამაძე ც., იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მამულები აჭარაში (ქობულეთი). - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, II, ბათუმი - 2009, გვ. 289-295
- ქართლის ცხოვრება, ს.ყაუხჩიშვილის რედაქტორობით, თბ., 1955
- შაშიკაძე ზ., ორი მნიშვნელოვანი დოკუმენტი XVI ს-ის აჭარის ისტორიიდან. - ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, მემედ აბაშიძის სახელობის სამეცნიერო კვლევითი ცენტრი, კრებული, III, ბათუმი, 2002, გვ.149-160
- ცისკარიშვილი ვ., ჯავახეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო, თბ. 1959
- ცხადაია პ., ონომასტიკის შესავალი, თბ., 2005

წმ. იოანე დამასკელი, მართლმადიდებელი სარწმუნოების ზედმიწევნითი გადმოცემა (ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ედ. ჭელიძემ), თბ., 2002

ჯიქია ს., გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, III, თბ., 1958

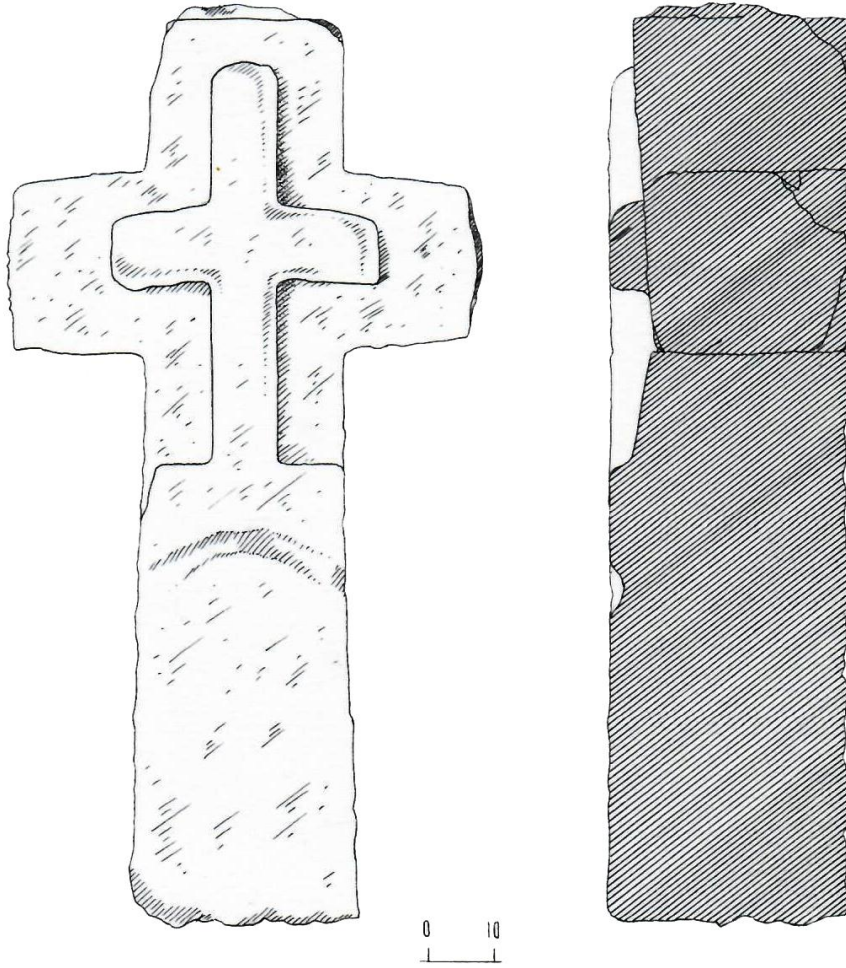
ჩუბინაშვილი გ., ქართული ხელოვნების ისტორია, ტფ., 1936

Бакрадзе Дм., Исторический очерк турецкой системы землевладения – Приложение к протоколу Кавказского юридического общества, №9, 1889, сс. 1-33

Чубинашвили Н., Хандуси, Тб., 1978

სურ. 1

სურ. 2